

AZ ULDOZES NAPJAIBÓL.

I.

Apor Péter följegyzései az unitáriusokról.

„Az én időmbe és értemre Erdélyországban történt nevezetesebb változásoknak leírása“ cím alatt van Apor Péternek egy kiadatlan magyar munkája az erdélyi múzeum-egylet birtokában. Kezdődik e mű 1676-tal, a szerző születési évével, és a következő század közepéig, 1749-ig terjed. Az alább közölt adatok mind onnan vannak véve. Érdekességet kölcsönöz ez eddig csak latin nyelven ismert igénytelen följegyzéseknek az, hogy egykorú és művelt katolikus főúrtól eredtek.

Apor adatai szerint az unitáriusok III. Károly uralkodásáig még a régi törvények és szokások szerint részesültek állami javadalmakban. 1709-ben megfelelő, 1713-ban kielégítő számmal jutottak be a guberniumba. Azonban ez éven innen csakis a katolikusok és kálvinisták osztoznak a hivatalokon. Kivülök még az udvartól kedvelt szászoknak ha sikerül egy-egy emberök bejuttatása. Más országos megbízatásoknál sem találunk ez időben unitáriusokat. Az egyetlen kivétel 1728-ban esik, mikor a rendek Sándor Gergelyt, az agg és tapasztalt ítélőmestert, holmi törvénybeli javításokkal bízzák meg. Ugyanazon évben kidőlvén e jelesünk, a mi ez időben rendkívüli eset: unitárius családbelit emelnek helyébe. Még egy erőfeszítést tesznek az unitáriusok a bekövetkező trónváltáskor befolyásuk visszanyerésére. 1741-ben hódolatukat saját követők által óhajtják a nagynevű királynőnek bemutatni. E törekvés előbb méltatlan gúnyt, utóbb teljes kudarcot arat: az udvar nem fogadja el küldöttjüket. A kihalt Habsburgok örökösének, II. Ferdinánd búzgó hitvalló bájos unokájának unitárius részről még a hűség sem kellett.

További szó helyett álljanak itt maguk az adatok:

1692. A szebeni gyűlésen disputatiók esnek a Romana catholica religiónak régi szabadságának helyre vagy visszaállítására iránt; a melynek is midőn a más három erdélyi religióktól offeráltatnék a Kolozsváratt levő ó-várasbeli templom az avval együtt levő klastrommal, és ugyan a fejevári hajdon Báthory Kristóftól építettett templom: azt felelték, hogy ez az *utolsó* azon kívül is óvék, ámbár ha az elpusztult is, de mint-

hogy pápista fejedelemtől építtetett volt a maga költségével és még eddig mind dominiumokba volt, senki el nem ragadván, acceptálni nem akarták; nem akarván jussokról lemondani, a mely a Diplomának erejével elébb láttatott megtagadtatni, a melyben a hol religióról emlékezet tétetett, vala ez is hozzáadva: *Contradictionibus nunquam valituris*; azaz hogy semmi ellenvetések ne használhassanak; melyre nézve ezen részben semmit meg nem állíthatván, a Diplomának megmagyarázására (így) Bécsbe elküldettetik Alvinczi Péter ítélő mester.

1693. Már elérkezvén a Diplomának magyarázatja, acceptálják a róm. katolikusok a kolozsvári templomot a klastrommal együtt, a kik már majd egy seculumtól fogva közönséges templomba nem jártak vala, és el is foglalták*). Hasonlóképen acceptálják a fejevári Báthory fejedelemtől építtetett templomot is.

1697. Ebben az esztendőben Kolozsvár négy templomokkal, két collegiummal és sok egyéb külső jókkal elégett. Ebben az esztendőben legelébb jó bé Erdélybe a püspök, Ilyés András.

1699. Ebben az esztendőben kezdődött el Kolozsváratt a philosophiának taníttatása (kath. részről) jesuvita Dévai János professorsága alatt. Vogelmayer Ferencz és Csukási János látogatják meg clószür a társaság köntösében Erdélyben a jesuitai helyeket.

1709. A császár parancsolatjából ország gyűlése léssen Szebenben, a hol a királyhoz való követségre személyek választatnak, a kik minden Politikumokat ad interim igazgatnának. Én is az első candidátusok közt voltam; de tetszett még is ő felségének ezen 16 személyeket confirmálni — az arianusok részéről Biró Sámuel, Sándor Gergelyt, Maurer Gábort és Gidófalvi Gábort, Sepsiszeknek vice-királybiráját . . . Egyiknek-egyiknek ötszáz forint salariumot adván.

1713-ban a gubernium megújittatik. Unitárius részről Biró Sámuel és Simon Mihály mentek bé. Itélő mester lesz unitárius részről Sándor Gergely; a királyi Táblán assessorokká: Vargyasi Dániel Ferencz, Balog Zsigmond, Maurer Ferencz.

1716-ban elfoglaltatik a kolozsvári piacon levő Szent-Mihály temploma gróf és kommandirozó generalis Steinville István és erdélyi püspök Mártonfi György által, a melyet minekutána tőlünk elragadtak, egy seculumnál tovább birtanak az unitáriusok. Ezt építette hajdon felséges császár és magyarországi Zsigmond király. Az éretlen maradt gabona és eczetnek készült bor miatt ilyen csudálatos esztendőt, mint ez, a historiákban sem igen lehet olvasni. Az unitáriusoktól elvett nagy templomban plébánussá tétetik altorjai Szabó Mihály legelsőbben.

1721. Meghal consiliarius guberniális Biró Sámuel, kinek helyébe tétetik gróf Kornis István.

1723. A minoriták Kolozsvárt az alsó városban a Szent-Péter és Pál templomát kezekhez vették. Ebben az esztendőben meghal guberniális consiliarius Simon (Simén) Mihály, a kinek helyébe Bálintith György tétetett.

*) Az unitáriusoktól.

1724-ben a franciscanusok Kolozsvárt az óvári templomot elfoglalják.

1727. Dániel József leszen Aranyosszék főkirálybirájává.

1728. Sándor Gergely ítélő mester meghalálózván, helyébe tétetik Gidófalvi István Sepsi-Szent-Királyról.

1734. Felső-Ausztriában a földesurak római hitre nem álló jobbagyaikat kiűzik. A felséges császár nem engedi külföldre költözni alattvalóit, hanem leküldi őket Erdélybe. (Vason a vonakodókat.) 47 családból fej szerint 663-an érkeznek ide, kiket a szebeniek magok közé fogadnak.

1741. A királyné ő felsége köszöntésére és a hűség letételére a szebeni Diaetán kiválasztattak: pápista részről a gubernátor gróf Haller János ő excellentiája 29 votumokkal; a kálvinisták közül gróf Teleki Mihály 50 voxokkal... az unitáriusok részéről Simon János 31 voxokkal. Pro honorario a gubernatornak ezer aranyak adassanak az utra és e mellett minden deputátusoknak tizenhat német frt. rendeltett diurnumúl; az egy unitáriuson kívül, *a kinek is csak nyolcz fog lenni.* Az ausztriai ház ellen, úgy az Approbata és Compilata Constitutiókban a jezsuiták ellen condált articulusoknak eltörlése függőben maradt, ez okból mivel actualis Praeses nem vala. (1744-ben törölték el.) *Egy átaljába ezen országos gyűlés igen háborodott vala! Ő felsége resolutioja szerint elindulnak októberben Bécsbe a kiválasztottak; azonban az unitárius követnek felmenetele nem engedtetett meg.*

1746. Februáriusnak 15-ik napján Diaeta hirdettetik, a mikor is Orbán Eleknek, az aranyosszéki főtisztnek, bárósága publicáltatik.

1747. A jezsuiták, a kik is a feljebb való esztendőben Indigenáknak bevétettek, ebben az esztendőben költ királyi parancsoltnak ereje mellett regalis levelekkel hivattak a diaetára, és helyek volt a Mánások között. Ebben az esztendőben meghal Vargyasi Dániel Ferencz, a királyi Táblának egyik assessora. Egy igen emberséges, szelid és alázatos férfiu; *csak kár, hogy unitárius volt!*

II.

Ecclesia Unitaria Lamentans.

Ily czím alatt olvasható az alább bemutatott érdekes ének az unitárius főiskolai könyvtár egyik codexében. E codex Thordai János 1627-beli zsolnárkönyvének 1694-ben készült másolata, mely, mint több bejegyzésből bizonyos, Bölöni Pálffy András szentiváni pap tulajdona volt.*) Az ének szerzőjeként Bölöni Farkas Mózes van feltüntetve, oldalt ugyanis e följegyzés ragadja meg figyelmünket: *Moses Farcas De Bölön A. 1756 Scripsit.* Maga az ének előbb latin nyelven készült s csak azután fordította a költő magyarra. A latin szöveg első versszaka így hangzik:

*) Az első bejegyzés ez: Andreas Pálffy de Bölön. Ao 1703 conductus et ductus est ex Szentivan in Bölöniensem Ecclesiam ad officium Pastortatus.

Omnipotens qui solus es Deus Rector Olympi,
 Cerne quaeso vultu grato miseriam famuli,
 Te invoco, supplex oro, sine mora subveni.

Tartalom tekintetében lényeges dogmai különbség észlelhető a magyar és latin változat között. Mig ugyanis a magyar szöveg Jézust „segítségül hívja“ és őtet „szentül imádja,“ addig a latin szöveg a tisztább unitárius felfogásnak hódol ily szavakban:

Per hunc Jesum Christum pium te Jehova invoco,
 Sempiternam atque vitam a te Deus flagito . . .

E fontos megkülönböztetés nyilván mutatja, hogy míg a latin ének a tudósabbak, a beavatóttak számára készült, addig a magyar ének inkább a közönséges nép szellemi szükségleteit tartotta szem előtt s a Báthory Kristóf és I. Rákóczy György korában egyházunkra erőszakolt Jézus imádása tanát is az unitárius hitelvek közé sorozza.

Az ének maga ha nem is épen elsőrangú költőre, de mindenestre gyakorlott verselőre vall. Egyháza iránti igaz szeretet dobogtatja a szerző szívét. Előbb az első versszakban a „nagyhatalmú igaz Istenhez“ fordul, annak irgalmáért könyörög; azután előszámlálja az üldözött egyház akkorbéli hitelveit s az üldöztetés feletti fájdalom e megható panaszban tör ki:

Hogy ezeket az Istennek szent könyvéből hirdetem,
 Annak rendit és folyásit igazságban követem:
E világnak szemetévé, seprejévé tétettem! . . .

A mai irodalmi viszonyok közt fölöslegesnek itéljük a latin ének közlését. A nem kevésbé érdekes magyar változat a maga teljes egészében itt következik:

Nagy hatalmú, igaz Isten! tekints szegény szolgádra.
 Mert eláradt sok nyavalyám, hallgass imádságomra.
 Hozzád megyek s téged kérlek: figyelmezz siralmimra.
 Bűk, bánatok érten-érnek, majdon meg is emésztnek.
 Ha jobb kezed nem segilt (így!) meg, teljességgel elvesztnek.
 Ellenségim, sok irigyim majd sötét sírban ejtnek.
 Méltatlanul reám szólnak, jó híremben gyaláznak.
 Hogy szent neved én igazán ismerem, káromolnak;
 Téged amaz egy Istennek hogy nevezlek, átkoznak.
 A ki régen Ábrahámnak, Izsáknak és Jákóbnak
 Hivattattál Istenének, a szent Patriarcháknak,
 Most mondatol a Christusnak Istenének s atyjának.
 Ki egyedül az egeket teremted és a földet.
 Az egekre napot, holdat felemelvén fénytled.
 Csillagoknak sokságának vagyon száma előtted.
 Aegyptumból szent népedet csak egyedül hoztad ki;
 Az pusztában angyalidnak mannáját adád neki;
 Verestengert száraz lábbal méltóztatád megjárni.

Csak egyedül rekesztetted egy helyre a nagy tengert.
 Szent népedet, igen bölcsen te formáltad az embert;
 A ki téged, hogy teremted, hatalmadból megismert.
 Szent fiadnak piros vére az emberért kiomla;
 Ki vétkéjért, sok bűnéjért a halálnak lőn foglya,
 Kegyelmedből s jó kedvedből ingyen megszabadúla.
 Immár bizvást nagy örömmel kegyelmedhez járulhat;
 Jó voltodért, irgalmadért te neked hálát adhat;
 Hogy megtartád, szabadítád, örökké magasztalhat.
 Az úr Christus, én megváltóm, te előtted szószóllóm;
 Vétkeimért, bűneimért egyedül közbenjáróm;
 Messiásom, szent királyom, idvözítóm, megtartóm.
 Ki papságát, méltóságát s királyságát, hatalmát,
 Vötte, uram, kegyelmedből, birodalmát, országát,
 HIVEIRE, szent népére, hűséges vigyázását.
 Szent jobbroda az egekben űlt királyi székedben.
 Visel minket és igazgat ígéje erejében.
 Világ végig, ítéletig ígerte velünk léssen.
 Ezért őtet segítségül hívom, szentül imádom.
 Ő általa üdvösségem, úr Isten, tölled várom.
 És nagy bizvást igaz hűtből ő nekie ezt mondom:
 „Uram Jézus! szent atyádnál esedezzel érettem.
 Kegyelmedet mutasd hozzám, forgolódjál melletttem,
 Hogy előtted mindenkoron legyen kedves életem.
 Szent lelkeddel vigasztalj meg sok nyomorúságimban,
 Ez életnek súlyos-terhes gondos nyavalyáiban.
 Légy segítség és békesség keserves bánatimban!“ —
 Hogy ezeket az Istennek szent könyvéből hirdetem,
 Annak rendit és folyását igazságban követem:
Ez világnak szemetivé, sepreivé tétettem.
 Nagy úr Isten, könyörülj már a te kicsin nyájadon!
 Üldözésben, szidalomban forgó Ecclesiádon!
 Újíts szívet! Békességét add meg, uram, hadd áldjon!!

KANYARÓ FERENCZ.

BRASSAI SÁMUEL ALSÓ-SZT.-MIHÁLYFALVI PAP LE-
VELEI SEBES PÁL TOROCZKÓI ISK. IGAZGATÓHOZ

1830—1836.

VII.

Tisztelt Rector Ur!

Írásom most is azon kezdem el a Fiam Geografiáját megvévén 48 xr. Tilsch Urto! tanítsa Tanítványinak; mikor Kolosvárra vagy Tordára mennek, akkor fogják észre venni hol vagynak ök, 's hol mások. Az Ur a' fiam Geografiáját még csak képzelni sem tudja — ugy az ajánlott új Arithmeticát. Nem kell elmaradni, hanem ha lehet másokat meg kell előzni. Itt már emlitem az Énekes könyvet — ugy tapasztalám, hogy az Ur még nem tudja hogy nem vagyunk abba az állapotba, hogy egy új Énekes könyvet tudjunk ki adni — e' nem nagyítás, nem magavetés, hanem valóságos Igasság. Az Ur ezen csudálkozik azon okból, hogy más nem mondja ezt, hanem egyéb nem tudom mivel hizelkedik magának. Én örvendek hogy másoktól ebben különbözöm; de azonban sajnálam hogy mások külföldben értenek 's éreznek mint én.

Nekem a' Morálra nézve 4. Régulám van:

1. Féljed az Istent mint Montesquieu — cselekedj jot igasságot mint Lafajette, senkitől se tar's.

2. Ély becsületesen, igyál rendesen, egészséges léssesz.

3. Fiam Thimothé tartsd tisztán magadat.

4. Ugy tselekedjél, hogy ha a' tselekedeten valaki rajta kapna magadat meg nem szégyenlenéd.

5-dik. A' Gyanakodásra leg kisebb alkalmatosságot se adj.

Ugy hát Montesquieut meg fogja é szerezni — én ajánlom, nem tsak Önnek hanem Társainak is.

Gyanakszom, hogy esméretes volna Kolmárral, ilyen nintsen több a' ki a Theológiát predikatziokban oly szépen adta volna elő. Diószegitől is szépek vagynak — Vagyon Kolmártól egy munka . . .
. — de a' nem elégitett ki, sokszor fogtam ezen Textushoz de félbe kellett hagynom, szeretnék csak egyet olvasni, a' ki képzelődésem gyámolitaná sőt ki elégitené —* mert a' Textus nagyon szép tsak bibis —